

FOLKLORŞÜNASLIQ

UOT 47.71.07

AYTƏN CƏFƏROVA*

MÜHAFİZƏKAR DÜŞÜNCƏ VƏ MÖVQENİN NAXÇIVAN FOLKLOR MÜHİTİNDƏKİ ƏFSANƏLƏRDƏ ƏKSİ

Yüksək mənəvi-əxlaqi dəyərlərin təbliği baxımından xalq yaradıcılığı örnəklərinin rolu danılmazdır. Sözügedən örnəklərin hər birində istər tarixlə, istər mədəni dəyərlərlə, istər əxlaqi keyfiyyətlərlə bağlı olan faktların mühafizəsini müşahidə etmək mümkündür. Bu məqamların təlqini əfsanə mətnlərində daha genişdir. Cəmiyyətdə mövcud olan əxlaqi dəyərlərin qorunması, vətənpərvərlik hissələrinin təbliği, xeyir və şər haqqında düşüncələrin formalaşması əfsanə janrının yaranmasında əsas məqsəd daşıyır. Hər hansı bir mövzu ilə bağlı yaranmış əfsanə mətninin ideyası nəticə etibarilə milli şüurun, vətənpərvərlik düşüncəsinin təbliğinə yönəlmişdir. Məqalədə Naxçıvan MR folklor yaddaşında mövcud olan əfsanə mətnlərinin bəziləri üzərində araşdırılma aparılmış, xalqın tarixi, etnik aləmi, əxlaqi normaların qorunması və dünyaya baxışını ifadə edən məqamlar barədə söhbət açılmışdır.

Açar sözlər: Naxçıvan, əfsanə, folklor, janr, əxlaq, yaddaş, xalq, tarix, örnək, mətn.

Naxçıvan Muxtar Respublikası və onun əraziləri folklorun ən çox mühafizəkar formada qorunub saxlandığı məkandır. Ərazidə xalq yaradıcılığının hər növünə uyğun olan örnəkləri müşahidə etmək mümkündür. Bəziləri daha çox, bəziləri isə nisbətən az da olsa, ümumilikdə, bütün növlərə uyğun olan örnəklər Naxçıvan MR ərazilərinin folklor yaddaşında yaşamaqdadır. Lakin toplanılan materiallar və özümümüzün də ekspedisiya zamanı əldə etdiyimiz nümunələr bunu söyləməyə imkan verir ki, ərazidə epik növün ən fəal janrı olan əfsanələr bu ərazidə də öz aktivliyini qoruyub saxlamaqdadır. Nəzəri ədəbiyyatda əfsanələrin müxtəlif bölgüləri verilmişdir. Mövzu müxtəlifliyinə əsaslanan bu bölgüləri ümumiləşdirərək Naxçıvan əfsanələrinə də şamil etmək olar. Bu baxımdan, diqqət etsək, istər toponimik, etnonimik, istər zoonimik, istərsə də kosmoqonik əfsanələrin ərazinin folklor yaddaşında mövcudluğunu müşahidə edirik.

Naxçıvan MR ərazilərinə xas olan əfsanə örnəkləri məkanın tarixini aşkarlamaq baxımından da olduqca dəyərli əhəmiyyət kəsb edir. Unudulmaz şairimiz S.Vurğun da əfsanələrin tarixiliyi mühafizəsi baxımından onlara böyük dəyər verərək yazırdı ki: “Hər hansı bir əfsanə olursa-olsun, biz onda həqiqət şəfəqləri görməliyik. Hər əfsanədə xalqın real həyatı, şüur və zövqləri, onun gələcəyə olan inam və arzuları əks olunmuşdur” [4, s.130]. Söylədiyimiz kimi, Naxçıvanın bütün regionlarında bu janr olduqca aktivdir. Toplanılan mətnlər içərisində ən çox diqqət çəkən səma cisimləri ilə bağlı yaranmış nümunələr, yəni kosmoqonik əfsanə mətnləridir. Bu mətnlərə diqqət etdikdə onların bir çoxunun daha qədim dövrlərin məhsulu olduğu aydınlaşır. Elə bu baxımdan folklorşünas alimimiz A.Nəbiyevin fikri yerinə düşür: “Astral təsəvvürlər, səma cisimləri və bürclərlə bağlı əfsanələr bu janrın ən qədim nümunələrindən hesab edilir. Çünki həmin əfsanələrdə xalqın kosmoqonik təsəvvürləri, səma cisimləri ilə bağlı antropomorfik görüşləri, eləcə də ayrı-ayrı bürclər, insan xarakterinin və taleyinin həmin bürclərlə bağlı yaranıb formalaşma təsəvvürləri özünün geniş əksini tapır” [11, s.284]. Naxçıvan ərazisində də astral təsəvvürlərlə – səma cisimləri ilə əlaqəli yaranmış mətnlər içərisində Ay və Günəşlə bağlı nümunələr üstünlük təşkil edir. Nümunələr üzərindəki müşahidə onu söyləməyə imkan verir ki, qədim insan öz həyatının səma cisimlərindən asılı olduğunu düşündüyü məqamlar olmuşdur. Bu mətnlərdə də qədim düşüncənin izlərini müşahidə etmək mümkündür. Həmin zamanlarda insan bu cisimlərə o qədər dərinləndən etiqad etmişdir ki, hətta onların da nə vaxtsa insan olduğunu, etdiyi hansısa bəd əməldən, səhv işdən səmaya çəkildiyini, qeyblə əlaqələndiyini düşünürdü. Bu məqam, əsasən, Ay və Günəşlə bağlı yaranmış əfsanə mətnlərində özünü göstərir. Həmin mətnlərdə Ay və Günəş bəzən bacı-qardaş, bəzən ana-oğul, bəzən də sevgili kimi təsvir olunur.

Hər halda onların səmaya yönəlməsi təqdirolunmaz əməldən sonra baş verir. Ayın Günəşin oğlu kimi təsvir olunduğu əfsanə mətnində dəcəllik edən Ayın üzünə xəmirli əlləri ilə şillə vuran Günəş ana pəşman olsa da, nəticəsi olmur. Xəmirli əlinin izi Ayın üzündə həmişəlik qalır. Ay isə bu ləkəni yumaq istəsə də mümkün olmur. Üzündəki ləkədən utanan Ay yalnız gecələr çıxır. Göründüyü kimi, Ayın üzündəki ləkə onun xoşagəlməz, uşaq da olsa, bəyənilməyən hərəkətinin nəticəsi kimi xarakterizə olunur. Və ya Ay sevdiyi Günəşə öz sevgisini etiraf edərkən Günəşin acığına tuş gəlir. Günəş acıqlanıb yerdən bir ovuc pələnc götürür, Ayın üzünə çırpır. O zamandan Ayın üzü ləkəli olur və ancaq gecələr görünür [2, s.56]. Hər iki mətnə etnosun əxlaqi dəyərlərlə bağlı düşüncəsi öz əksini açıq-aydın tapmaqdadır. Uşağın tərbiyəsinə ən mühüm məsələ kimi baxan qədim türklər bu məsələyə bütün zamanlarda ciddi yanaşmışdılar. Nə olursa, olsun, uşaq evdə, cəmiyyətdə valideynə başucalığı gətirməlidir, valideynin, nəslin, tayfanın adını qoruyub saxlamağı bacarmalıdır. Bunu hələ daha kiçik yaşlardan uşağa aşılamaq lazımdır. Elə xalqımızın folklor yaddaşında qorunan: “Əzizim əzizdir, tərbiyəsi isə ondan da əzizdir” və ya “İşıqlı cüce yumurtadan bəlli olar” kimi elə kəlamları bu yanaşmanın məhsuludur. Eləcə də Ay və Günəşin sevgili kimi təsvir olunduğu mətnlərdə elə qədim türk əxlaqi dəyərlərində öncül mövqedə dayanan qadın və kişi münasibətlərinin müəyyən qaydalarla tənzimlənməsi məsələsini, bu yanaşmanın daşlaşmış formasını müşahidə etmək olar. Ona öz sevgisini etiraf edən yad kişiye türk qadını hər zaman kəskin münasibət göstərmişdir. Özünün də biganə olmamasına baxmayaraq ənənədən, adətdən kənara çıxmağın ölümdən betər olduğunu dərk edən türk qadını ürəyinə hakim olmağı bütün zamanlarda ustalıqla bacarmışdır.

Valideyn sözünü uca tutan türk övladı onun bir sözünü iki etməzmiş. Biz bunu sonrakı dövrlərin məhsulu, xalqımızın qəhrəmanlıq dastanı olan “Kitabi-Dədə Qorqud”da da müşahidə edirik. “Valideynin sözü sözlərin şahıdır” prinsipinə hər zaman əməl etməyə çalışan türk övladı bu sözün kəsərini anlayaraq hərəkət edib. Elə bu məqama biz Ay və Günəşin bacı-qardaş kimi təsvir olunduğu əfsanə mətnində də təsadüf edirik. Çörək yapan ana qızı Günəşi çır-çırpı yığmağa göndərir. Çırpı yığmağa gedən qız yolu azıb göyə çıxır. Ana isə qızının gəlmədiyini görüb oğlu Aya açıqlanır və onun üzünə unlu əli ilə şillə vurur. Ay isə üzündə un ləkəsi gedir bacısı Günəşi axtarmağa. O da gedib göyə çıxır. Lakin Günəşi tapa bilmir. İldırım çaxır, göy guruldayır. Hər ikisi qalır göydə. Günəşi axtaran Ay hələ də onu görə bilmir. Göründüyü kimi, bu mətnə də əxlaqi dəyərlər: bacının qardaşa əmanət olması, övladın valideyn sözünə hörmətlə yanaşması türk xalqının əxlaqi dəyərlərinə xas olan məqamlardır. Hər üç halda – istər ana-oğul Ay-Günəş, istər sevgili Ay-Günəş, istərsə də bacı-qardaş kimi təsvir olunan Ay-Günəş kosmoqonik əfsanə mətnlərində qədim türk düşüncəsinin mühafizəkar mövqeyindən doğan məqamlar müşahidə olunmaqdadır.

Naxçıvan ərazisindən toplanmış əfsanələrdən yer adları ilə bağlı mətnlər də yetərincədir. Bunlar tədqiqatçıların bölgüsünə uyğun olaraq toponimik əfsanələrlə uyğunlaşır. Ərazidən toplanmış “Yalqız ağac”, “İlandağ”, “Qırqlar”, “İki dağ”, “Oğlan-qız dağı”, “Gəlin qayası” və s. toponimik əfsanələrdə də xalq özünün tarixi həyatı ilə bağlı bir çox məqamları, faktları qoruyub saxlamağa çalışmışdır. Bütün bu mətnləri incələyərkən xalqın bütün zamanlar üçün xarakterik olan xeyir və şərin əbədi mübarizəsi haqqındakı fəlsəfi görüşləri öz əksini tapır. Hər şeydən əvvəl, bu mətnlərdə məkana xas olan mühafizəkar xarakter özünü aydın büruzə verir. Məsələn, “İlandağ” adlı mətnə torpağa, mal-dövlətə, xəzinəyə göz dikən yaddellini qədim türk hər zaman var-qüvvəsi ilə öz torpağından uzaqlaşdırmağa çalışmışdır. Buna görə də birlik, vətənpərvərlik, cəsarət kimi keyfiyyətləri gələcək nəsle ötürməyin vacib olduğunu düşünən xalq tarixi inkişaf nəticəsində başına gələnləri əfsanələşdirərək xalq yaddaşına hopdurmağı daha əlverişli üsul bilirdi. Elə sözügedən mətnə də türkün tarixən işğala məruz qalan vətən torpağı və əhalisi simvolik mövqedə təqdim olunmaqdadır: “Dünyada iki ilanlar padşahı varmış. Bun-

lardan biri Naxçıvanın Əlinəcəyindəki İlandağda, bir də İranın Diridağında imiş. İlanlar padşahlarının böyük mülkü, tükənməz xəzinələri varmış. Ancaq bu mülk, xəzinə İrandakı ilanlar padşahına az görünürmüş. Tamah güc gəlib onu qonşu malına şirnikdirirmiş...” [8, s.74]. Vətəninin müxtəlif tarixi dövrlərdə yadellilər tərəfindən işğala məruz qalması türk qəlbinin əbədi yarasına çevrilib. Ona görə də ağrı-acısını həm ifadə etmək, həm də yaranın unudulmaması, gələcəyə ötürülməsi üçün tarixi yarasını əfsanələşdirmək üsulunu seçmişdir. Amma nə olur olsun, vətən torpağının bircə qarışını belə düşməyə, yadelliyə təslim etməmək üçün canını qurban edən edən türk övladlarının bu fədakarlığı mətnin sonunda simvolikləşdirilərək belə ifadə olunur:” ...İlandağdakı ilanlar sayca çox olan düşməyə qarşı mərdliklə vuruşub, yeddi gün, yeddi gecə çəkən qanlı döyüşdə qalib gəlirlər. Onlar düşməni sıxışdırıb qovurlar...” [8, s.74].

Naxçıvandan toplanmış yer-yurd adları ilə bağlı əfsanələrin özünəməxsusluğu bu mətnlərin ideya və məzmununda da özünü göstərir. Bu əfsanələrin bəzilərində müxtəlif tarixi məqamlar özünün izlərini qoruyub saxlamışdır. “Qırqlar dağı” əfsanəsində yuxarıda söylənilənlər öz sübutunu tapır. Ərəb istilasından sonra Azərbaycanın bir çox yerlərinin həm ictimai-siyasi, həm də mənəvi həyatına zərbələr dəymişdir. Mübariz insanlara kömək edən qüvvə “ilan ordusu” olsa da, yenə də əfsanə düşməyə təslim olmamaq üçün dağın zirvəsinə qalxaraq nəticədə həlak olan qırx nəfər cəsurun şərəfinə “Qırqlar dağı” əfsanəsi adlanmışdır. İndi bu dağ ziyarətə gələnlər dağ haqda yaddaşlarda yaşayan həmin əfsanəni bir daha xatırlayaraq qırx nəfər igidin qəbrini ziyarət etməyi özlərinə borc bilirlər. Qırqlar adı ilə Kibris türklərində də əfsanələr mövcuddur. Bu əfsanələr Mustafa Gökçeoğlunun “Efsanelerimiz” kitabında öz əksini tapmışdır [5, s.169, 179-182]. Azərbaycanın və Türkiyənin bir çox yerlərində “Qırqlar” deyilən yarımlar mövcuddur ki, bu yerlər günümüzdə də ziyarət edilməkdədir. Azərbaycanda söylənilən “Şirvanda pirlər, Dərbənddə qırqlar” deyimi də bu məqsədlə söylənməmişdir. Qırx rəqəmi təsəvvüf və aşiq şeirində də önəm daşmışdır. Ələvi və Bektəşilər Həzrət Əlinin başçılıq etdiyi qırx kişinin məclisinə “Qırqlar məclisi” dedikləri üçün qırx sayı aşıqların şeirlərində də ifadə edilmişdir [6, s.184]. Naxçıvan MR ərazilərindən toplanılan əfsanələrdə də qırx nəfər igidin qəhrəmanlıq salnaməsi əks olunur.

Naxçıvan MR aid olan toponimik əfsanə mətnlərinin bir hissəsini də dönərgələr, çevrilmələrlə bağlı yaranmış əfsanə mətnləri təşkil edir. Bu baxımdan “Nəni qərə”, “Oğlan qala-qız qala”, “Qız-gəlin” və s. mətnlərdə əxlaqi dəyərlərə böyük önəm vermək, namusu həyatdan uca tutmaq kimi ibrətamiz məqamlarla qarşılaşırıq. Düşmən əlinə keçməkdənsə, daşa dönmək, naməhrəmə tuş gəlməkdənsə, quşa, ağaca çevrilməyi üstün tutan türk qadının Tanrıya dua etməsi bu əfsanələrin əsasını təşkil edir. Naxçıvan MR Ordubad bölgəsindən toplanmış əfsanələrdə dönərgələr içərisində ağaca, daşa dönmə quşa, heyvana dönməyə nisbətən üstünlük təşkil edir. “Yalqız ağac” əfsanəsində deyilir ki, bir qızı istəmədiyi adama ərə vermək istəyirlər. Qız bunu istəmir və qaçıb Nüsnüsdə dayanıb Allaha dua edir ki, onu qaya parçasına, quşa və yaxud da bir ağaca çevirsin. Allah onu ağaca çevirir və bu ağacın adı Yalqız ağac adlanır. Bu ağacın bir budağını qırdıqda onun budağından qan tökülür [2, s.168]. Tanrıdan onu daşa, quşa ağaca və s. çevirməsini arzulayan insan üçün namusu həyatının əsas göstəricisinə çevrilir. Bütün bunlarla yanaşı, insan saf, təmiz sevgi üçün də fədakarlıqdan çəkinmir. Əldə edə, qovuşa bilmədiyi saf sevgisi uğrunda ağaca çevrilərək yalnızlıq mövqeyinə ucalmaq bu əfsanələrin əsas ideyasıdır. Bu ideya isə kamilləşərək Tanrı dərgahına qədər ucalmağın nişanəsi kimi də dəyərləndirilə bilər. Naxçıvan əhalisinin folklor yaddaşındakı əfsanə mətnlərində quşa, ağaca dönmə motivi ilə yanaşı daşa dönmə motivinin yer aldığı maraqlı nümunələrə də təsadüf etməkdəyik. Daşa dönmə ən çox pirlər, ziyarətgahlarla bağlı əfsanələrdə diqqəti cəlb edir. Və məhz bu dönmələr, çevrilmələr nəticəsində daşın pirlərə, müqəddəs ocaqlara doğru “inkışaf etməsi” əfsanələrdə öz əksini tapır. “Təhnəlicə” adlı əfsanəyə diqqət edək: ”Əylisdə təhnəlicələr var. Yerdə bilinir. İçi

ilan kimi bir daş tısağadı. Bir gəlin xəmir yoğura-yoğura, irax üzdən, başınan bit gedirmiş, götürür təhnənin qırağında öldürəcəx, həylə təhnə çevirlənib qızı alır altına. U daş gəlindi həylə. Ura toxunmaq olmaz, çünki günahdı. İndi pir kimi camahat ura gedir” [3, s. 20]. “Nəni qərə” əfsanəsində isə daşa dönmə motivi ilə qarşılaşırıq: “Behrud kəndində bir ana olup. O yuyunurmuş. Bı dəmdə naməhrəm adam həyətə girib onu, uşaqlarını yuyunduğu yerdə görüb. Görəndə bı əlini tutup göyə Allaha dua eliyip ki, məni naməhrəm kişi gördü, məni də, balalarımı da bir yerdə daş elə. Həmin daşa “Nəni qərə”, “Qəri nənə” də deyillər. Baxanda daş olan balaları da bülünür [3, s.18]. Bu örnəklər etnosun çox böyük önəm verdiyi əxlaqi məsələləri aydın şəkildə özündə qorumaqdadır. Hər bir tarixi təkamül dövründə ağırlığından asılı olamayaraq bütün çətinliklərə sinə gərməyə hazır olan türk qadını namusunun hifzi üçün canından keçməyə hazır olmuşdur. Elə bu mətnlərdə əxlaq dəyərlərinə mühafizəkar yanaşma da öz ifadəsini tapır.

Naxçıvan ərazisində bir çox coğrafi məkanların aşkarlanması Nuh peyğəmbərlə əlaqələndirilir. Gəmiqaya, Ələngəz, Bəlkə kimi dağ adlarının məhz Nuh peyğəmbər tərəfindən verilməsi haqqında maraqlı folklor örnəkləri el yaddaşında dolaşmaqdadır. Bununla bağlı bir mətnə diqqət edək: “Ələngəz dağı Ordubad rayonunun Nüsnüs kəndinin şimal tərəfində, Dübəndi çayının sahilində yerləşən ən uca dağlardan biridir... O zaman ki, dünyanı su basırdı, Nuh peyğəmbərə vəhy yetişdi ki, gəmi hazırladırb özünün yaxın adamlarını, ona iman gətirənləri və canlıların hərəsindən bir cüt gəmiyə yığsın. Nuh Allahın tapşırığını yerinə yetirdi. Su qalxdıqca, gəmi də suyun üzü ilə yüksəklərə qalxırdı. Beləliklə, gəmi dünya seyrinə başladı. Gəmi Ələngəz dağının yanından keçəndə Nuh peyğəmbər gördü ki, bir quru hissəyə – dağ zirvəsinə çatıblar. O, gəminin heyətinə ərz elədi ki, burda əylənib gəzmək olar. Nuh peyğəmbərin buyurduğu “əylən, gəz” ifadəsi sonradan Ələngəz sözünün yaranması üçün əsas olmuşdur” [7, s.63]. Nuh peyğəmbərlə bağlı Naxçıvan ərazisindən çoxlu sayda əfsanə mətni toplanmışdır. Hal-hazırda xalq yaddaşında qorunan maraqlı mətnlər mövcuddur ki, onların da tədricən toplanması prosesi davam edir. Bu mətnlərdən məlum olur ki, Naxçıvan ərazisində mövcud olan coğrafi məkanlarının bir çoxunun - əsasən dağların, qayaların aşkara çıxarılması və onların adlandırılması əfsanəvi peyğəmbər Nuh ilə əlaqəlidir. Dünyanın yaranması ilə bağlı məqamların əks olunduğu bu mətnlərdə də etnosun öz kökünə sadıqlığını müşahidə edirik. Dağların adlarının Nuhun gəmisinə tuş gəldikdən sonra verilməsi insanın öz keçmişinə, qədim etnosun dünyaya baxışına inamı xarakterizə edən əsas motiv kimi diqqət cəlb edir.

“Nuhun tufanı” əfsanəsi ilə dünyanın su altında qalması, Nuhun xilaskar funksiyası, insan nəslinin qorunmasını öz üzərinə götürməsinə əhatə edir [11, s.292]. Nuh peyğəmbərlə bağlı əfsanə mətnində Nuhun timsalında xilaskar obrazı ilə yanaşı cəmiyyətdə idarəçilik qaydalarının qorunub saxlanmasını təmin etməyə çalışan obraz da təsvir olunur. Dünyanın su ilə örtüləcəyi haqqında Nuh peyğəmbərə vəhy gəldikdən sonra o, insanların və digər canlıların məhvinin qarşısını almaq üçün hər canlıdan bir cütü öz gəmisinə yerləşdirir. Beləliklə, canlıların nəslinin kəsilməməsi üçün gördüyü tədbir Nuhun idarəçilik missiyasını ustalıqla yerinə yetirmək düşüncəsini ifadə edir.

Naxçıvan əfsanə mətnlərinin içərisində dini mövzulu ibrətəməz örnəklər də zəngindir. “Xaraba Gilan”, “Peyğəmbərin alqışı”, “Peyğəmbərin dediyi” kimi nümunələrdə dini mahiyyət daşıyan ideya özünü göstərir. Bu örnəklərdə əsas məqsəd insani keyfiyyətlərin, humanizmin İslam dini əhatəsində aşılmasıdır. Bu barədə prof. A.Nəbiyev yazır ki: “...Ənənəvi olan müsəlman mədəniyyəti, islam görüşləri, ayrı-ayrı peyğəmbərlərin və imamların adları ilə bağlı ibrətəməz süjetlərdir. Bunlarda yaxşılıq, xeyirxahlıq, gözəlliyi görüb qiymətləndirmək və başqa mənəvi keyfiyyətlər əks olunur. Dini əfsanələrdəki dəyərlər insanlar arasındakı münasibətləri yaxşılaşdırmağa, Allahın birliyinə olan etiqadı yüksəltməyə xidmət edir...Dini əfsanələrin böyük qismi Adəm və Həvvanın, Nuh, Süleyman, Musa, İbrahim və Məhəmməd peyğəmbər

əleyhissələmin adı ilə bağlı olub bir çox ibrətamiz hekayətləri əhatə edir...” [11, s.291].

Toponimik əfsanə bölgüsünə aid olunan “Xaraba Gilan” əfsanəsində də humanizm çağırışını din vasitəsilə müşahidə edirik. Yolundan çıxan insanları düz yola səsləyən Siyaqut peyğəmbərin dinsiz insanlar tərəfindən öldürülməsi Tanrıdan cavab olaraq onların dağıntılarıyla, təbii fəlakətlərlə üzləşməsinə səbəb olur. İnsanlar nəticədə anlayırlar ki, onları düz yola səsləyən peyğəmbəri öldürən camaat heç vaxt Tanrıdan nicat gözləyə bilməz. Cəza olaraq Tanrı onlara bəhrəsiz əmək “bəxş edir”. Tanrı həmin əraziyə heç vaxt kəsilməyən külək göndərir: “...Əncax orda qiyamətə kimi küləh güjdü olacax. Kotam qarısının Dərəliyə kimi ağaş bitməz, çünki peyğəmbər qarğıyıp. Həm də çox iş görsələr də az ziyəllər. Gilan da həmin vax dağılıp. Küllü-küfan olupdu” [10, s.44].

Mühafizəkar mövqə əraziyəxas bir çox folklor örnəklərində yer alır. O cümlədən, əfsanə mətnləri bu məqamla daha sıx bağlıdır. Haqqında bəhs etməyə çalışdığımız müxtəlif mövzulu əfsanə mətnlərində bu məsələnin qabarıq əksini müşahidə etdik. Bu məqamın - mühafizəkar mövqenin əsas ideyası olduğu zoonimik əfsanə mətnləri həm də humanist duyğuların, hissələrin aşılınması baxımından dəyərlidir. “Qaranquş” [1, s.92], “Qocayla quş” [1, s.88], “Kərtənkələ və İlan” [10, s.58] və s. kimi mətnlərin meydana gəlməsi etnosun qədim zoomorfik görüşləri ilə əlaqəlidir. Zoomorfik görüşlərin qalığı olan bu mətnlərdə yanaşı olaraq əcdad düşüncəsində dostluq, sülh, yaxşılıq, rəhm kimi humanist dəyərlər də təbliğ olunur. O cümlədən, bu mətnlər qədim etiqadların izlərini özündə qoruyub saxlayan nümunələr kimi də böyük əhəmiyyətə malikdir.

Göründüyü kimi, istər toponimik, istər kosmoqonik, istər dini mövzulu, istər zoomorfik, istərsə də digər mövzulara aid olan əfsanə mətnlərində mühafizəkar mövqə güclü şəkildə tərənnüm olunur. Ümumilikdə, humanizmin, yüksək insani keyfiyyətlərin, əxlaq dəyərlərinin qorunub saxlandığı bu mətnlər cəmiyyəti düz yoldan sapdıran mənfi qüvvələrə, üsullara qarşı çıxır. Bu cəhətdən araşdırmağa çalışdığımız Naxçıvan əfsanə mətnləri yüksək əxlaqi dəyərlərə böyük önəm verilərək yaradılmış nümunələrdir. O cümlədən, bu nümunələr xalqın bəşəri problemə çevrilən xeyir-şər mübarizəsinin həllinə doğru istiqamətlənməsi baxımından da əhəmiyyətli mövqedədir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan folkloru antologiyası. I kitab. Naxçıvan folkloru Tərtib edənlər: Fərzəliyev T., Qasımlı M, Bakı: Sabah, 1994, 388 s.
2. Azərbaycan folkloru antologiyası. XXIII kitab. Naxçıvan örnəkləri, II cild Toplayanı: Cəfərova A., tərtib edənlər: Ələkbərli Ə., Cəfərova A. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 332 s.
3. El sözü, yurd yaddaşı. Folklor toplusu Toplayıb tərtib edəni və çapa hazırlayanı: İsmayıl M. Bakı: Elm, 2010, 168 s.
4. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı: Pedaqoji institutların tələbələri üçün dərslik. Bakı: Maarif, 1981, 403 s.
5. Gökçeoğlu M. Efsanelərimiz. Kıbrıs Türk Halkbilimi. Sözel Kültür Değerlerimiz. Lefkoşa: Ultra Baskı Ltd, 2004, 255 s.
6. Hacıyeva M., Rıhtım M. Folklor və təsəvvüf ədəbiyyatı sözlüyü. Bakı: Nurlan, 2009, 130 s.
7. Qənbəroğlu Ə. Ordubad. Bakı: Qismət, 2001, 120 s.
8. Naxçıvan folkloru antologiyası. I cild Tərtib edənlər: Cəfərli M., Səfərov Y., Babayev R. Naxçıvan: Əcəmi - NPB, 2010. 395 s.
9. Naxçıvan folkloru antologiyası. II cild Tərtib edənlər: Cəfərli M., Səfərov Y., Babayev R. Naxçıvan: Əcəmi - NPB, 2011, 496 s.
10. Naxçıvan folkloru antologiyası. III cild Tərtib edənlər: Cəfərli M., Səfərov Y., Babayev

R. Naxçıvan: Əcəmi - NPB, 2012, 480 s.

11. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. II hissə (orta əsr və yeni dövr folklor yaradıcılığı), Bakı: Elm, 2006, 648 s.

**AMEA Naxçıvan Bölməsi
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
ceferli_ayten@mail.ru*

Aytan Jafarova

Reflection of conservative thinking and position in the legends of Nakhchivan folklore environment

The role of folklore samples is undeniable in terms of propogondazing high ethical and moral values. It is possible to observe the facts related to history, cultural values, as well as, moral qualities in each of these samples. The interpretation of these moments is more extensive in the texts of the legends.

Preserving moral values in the society, propogondazing patriotism and forming the thoughts about good and evils are the main goals to create the legends. The idea of the texts in these legends on any subject is ultimately to promote national consciousness and patriotism. The article explores some of the texts in the legends existing in Nakhchivan AR folklore memory and talks about the history and ethnicity of the people, to preserve the moral norms and to express the points of the world outlook.

Keywords: *Nakhcivan, legend, folklore, genre, morality, memory, folk, history, sample, text*

Айтен Джафарова

Отражение консервативного мышления и позиции в легендах Нахичеванской фольклорной среды

Неоспорима роль высоких духовно-нравственных ценностей с точки зрения пропаганды образцов народного творчества. В каждом из указанных примеров наблюдается хранение фактов, связанных как с историей, культурными ценностями, так и духовными качествами. Эти моменты наиболее широко отражены в текстах легенд. Основной целью в создании жанра легенды являются защита существующих в обществе нравственных ценностей, пропаганда патриотических чувств, формирование мыслей о добре и зле. Идея текста легенды, возникшая в связи с какой-либо темой, в конечном счете направлена на пропаганду национального сознания, патриотической мысли. В статье проведено исследование некоторых текстов легенды, существующих в фольклоре Нахичевани, а также повествовалось об истории, этническом мире, сохранении нравственных норм и о моментах, отражающих мировоззрение народа.

Ключевые слова: Нахичевань, легенда, фольклор, жанр, нравственность, народ, история, образец, текст.

(Akademik Muxtar İmanov tərəfindən təqdim edilmişdir)

**Daxilolma: İlkin variant 31.01.2020
Son variant 19.03.2020**